

**Milan Radošević, *Geneza antifašizma u Istri. Fašističko nasilje spram radničkog i hrvatskog nacionalnog pokreta na Puljštini 1920.*, Zagreb: Srednja Europa, 2022., 182 str.**

U knjizi *Geneza antifašizma u Istri. Fašističko nasilje spram radničkog i hrvatskog nacionalnog pokreta na Puljštini 1920.* Milan Radošević proučava pojavu nastanka antifašizma u Istri. Početak fašističkoga ugnjetavanja usmjerenoga prema hrvatskoj populaciji i radničkim pokretima započinje već 1920., dakle prije službenoga dolaska fašizma na vlast u Kraljevini Italiji. Posljedica je ranoga fašističkoga nasilja u Istri pokretanje antifašističkoga otpora, među prvima u Europi. Kroz četiri poglavlja na 182 stranice autor donosi rekonstrukcije događaja u južnoj Istri 1920. kroz koje se ta tematika rasvjetljava. Radošević se koristio obilnom arhivskom građom – od transkripata zasjedanja talijanskoga parlamenta, više od 30 različitih novinskih izdanja, sve do raznih svjedočanstava te istraživanja u brojnim arhivima u zemlji i inozemstvu, posebice u Središnjem državnom arhivu u Rimu te Državnome arhivu u Padovi. Nanovo interpretira već poznate povijesne izvore, ali također donosi izvore koji nisu još razmatrani, koristeći se suvremenim metodološkim i teorijskim pristupima u historiografiji. Nakladnik je izdavačka kuća Srednja Europa, urednik je Damir Agičić, a recenzenti su Darko Dukovski i Borut Klabjan.

Knjigu otvara „Predgovor“ (5-7) Milana Radoševića i Renata Matića u kojemu autori tumače razloge pokretanja zajedničke edicije pod naslovom „Stoljeće europskog antifašizma. Istra između lokalnog i globalnog“, nakon što su ranije (2017.) pod istim imenom pokrenuli i znanstvenoistraživački projekt u okviru Istarskoga povijesnog društva. Razmatra se pojam antifašizma u medijskome i političkome kontekstu kroz zadnja tri desetljeća, rana pojava fašizma u Istri te samim time i potreba da rano započne i antifašistički otpor.

Kroz „Uvodna razmatranja“ (9-15) autor donosi kratak povijesni, politički i gospodarski pregled zbivanja nakon Prvoga svjetskog rata i dolaska talijanske okupacijske vlasti u Istru. Benito Mussolini osniva fašistički pokret 1919. u Milanu, a već iduće godine u Istri se osnivaju profašistička udruženja. Ta su udruženja imala zajednička obilježja koja su se očitovala u protuslavenskoj ksenofobiji i protunacionalnom boljševizmu. Slijedi prikaz literature i autora koji su dali svoj istraživački prinos toj problematici. Za

kraj autor donosi ciljeve svojega istraživanja, vrstu građe, brojne arhive i institucije koje je posjećivao te nove metodološke pristupe kojima se služio u realizaciji studije.

Prvu cjelinu otvara „Vodnjanska bitka’ 16. I. 1920. i fašizam u Istri: početak“ (17–52). Prvo fašističko nasilje na istarskome poluotoku počinjeno je u Vodnjanu, gdje su se po prvi put lokalni fašisti uz prisutnost karabinjera i vojnika odlučili fizički sukobiti s članovima Kluba društvenih studija. Događaj koji se zbio u siječnju 1920. kronološki započinje genezu (anti)fašizma u Istri. Autor donosi popis literature i autora koji su se dotaknuli toga događaja, ali i onih koji su događaj prešutjeli. U dijelu „Začeci fašističkog pokreta u Vodnjanu i odnosi sa socijalistima“ (21–25) donosi kako je u Vodnjanu već 1919. postojao Politički fascij ‘Demokratski Vodnjan’ (*Fascio politico ‘Dignano Democratica’*), poznatiji kao Democratica. Krajem 1920. osnovat će se vodnjanski Borbeni fascij (*Fascio di combattimento*), a prvi zapovjednik bit će mu Antonio Guarnieri. Autor analizira i drugu stranu, odnosno hrvatske i talijanske socijaliste i njihove stranke, koji su u tim ranim godinama najvećim dijelom djelovali preko Radničke komore u Puli, dok su centri stranaka i radničkih pokreta bili veći gradovi južne i zapadne Istre. „Štrajk *arsenalota* u Puli i odjeci u Vodnjanu“ (26–28) dotiče se štrajka kojemu se priklonila većina radnika Arsenala 10. siječnja 1920. te je on utjecao na održavanje savjetovanja radnika u Juršićima, Pazinu i Vodnjanu. U potpoglavlju „Prvi službeni izvještaji o ‘Vodnjanskoj bitci’“ (28–32) saznajemo o izrazito osjetljivim političkim prilikama u siječnju 1920. te taktici koju će vlast provoditi da bi izbjegla masovne radničke štrajkove. Slijedi „Nedočekana rasprava u talijanskom parlamentu“ (32–34), gdje autor donosi napetosti i incidente do kojih je došlo u parlamentu između socijalističkih i nacionalističkih (fašističkih) stranaka, ali o vodnjanskome slučaju nije bilo spomena. Potpoglavlje „Tijek i epilog sudskog procesa u Trstu“ (34–40) započinje deportacijom tridesetšestorice uhićenika iz Vodnjana vlakom u tršćanski zatvor *I gesuiti* 17. siječnja 1920. godine. U konačnici je bilo optuženo 48 osoba, većinom s područja Vodnjana, a bili su suđeni „za nelegalno posjedovanje oružja, narušavanje javnog reda i mira te poticanje međuklasne mržnje s ciljem pobune protiv vlasti“. U ovome dijelu autor proučava tijek suđenja i donosi presudu Vojnoga ratnog suda u Trstu u studenome iste godine. „Tko je ubio Pietra Benussija“ (40–45) govori o jedinjoj izravnoj žrtvi sukoba između karabinjera i članova Kluba društvenih studija u Vodnjanu, a budući da postoji više verzija toga

događaja, autor analizira više izvora – od službenih dokumenata, liječničkih izvješća do izjava svjedoka. Prvu cjelinu zatvara „*Post festum* – intrigantni smrtni slučajevi Domenica Damianija i Pasqualea Delcara“ (46-52). Riječ je o vodnjanskim mladim radnicima koji su bili žrtve „Vodnjanske bitke“. Autor istražuje o dotičnim mladićima, ali pokušava i razotkriti intrige i nelogičnosti koje se pojavljuju u podacima o njihovoj pogibiji.

„Krvavi Prvi maj 1920.“ (53-82) naziv je druge cjeline. „Tradicija proslave Međunarodnog praznika rada s posebnim osvrtom na Pulu“ (53-55) donosi povijesni pregled obilježavanja toga praznika, rasprave filozofa o radu i radništvu, važnih događaja 19. i 20. stoljeća u svijetu koji su obilježili povijest radništva te kako su Puljani kroz prošlost obilježavali taj dan. Potpoglavlje „Socijalni i politički *background* prvomajske ‘proslave’“ (56-59) razmatra prve poratne epizode pokušaja proslave radničkoga praznika u Puli 1919., a u fokusu istraživanja su socijalno-ekonomske i političke prilike u Puli 1920. godine. „Dinamika i posljedice prvomajskog krvoprolića“ (59-65) donosi detaljnu analizu proslave Prvoga maja 1920. u Puli kroz brojna povijesna vrela. Organizator proslave bila je Radnička komora, a okupacijske su vlasti pristale na kompromis održavanja manifestacije samo da bi smirile nezadovoljno radništvo. Slijedi detaljan opis događanja, od okupljanja u Radničkoj komori u ranim jutarnjim satima, kretanja povorke unaprijed dogovorenom rutom kroz Giardine do Portarate, gdje su incidenti postajali sve češći. Došlo je do krvoprolića, a prvi brzoglav je javljao da je ranjeno 12-ero ljudi. Autor zaključuje da je broj ozlijeđenih bio puno veći te da ga je teško precizno utvrditi jer „brojni nisu hospitalizirani, pa tako niti evidentirani; sve iz straha da ne budu uhićeni liječili su rane u svojim kućanstvima“. Nekoliko sati nakon sukoba preminuli su Francesco Sponza i Luigi Lebek, narednoga dana Giuseppe Mrzljak, a 3. svibnja i Odone Schmelzer. Potpoglavlje „Fantomski prijatelj? Oprečna gledišta admirala Simonettija i Mosconijeva povjerenika Ajroldija o jugoslavensko-boljševističkoj uroti“ (65-67) donosi istragu okupacijskih vlasti u danima nakon krvavoga incidenta, u kojoj se jasno može zaključiti da ih je događaj uzdrmao. Pod naslovom „Uloga ratnih veterana – slučaj Maria Mozzatta“ (67-69) autor analizira ulogu ratnih veterana s naglaskom na Marija Mozzatta – ratnoga heroja, pulskoga dobrovoljca i osobe koja je bila među prvim članovima pulskoga Fascija. Slijedi potpoglavlje „Krivac za krvoproliće je perfidna grupa mladića“ (70-78), u kojemu autor donosi gledanje hrvatskoga novinstva, publicistike i historio-

grafije na događaj. Analizira povijesne izvore, počevši od izjava svjedoka u različitim medijima, te donosi detaljnu analizu i interpretaciju suđenja i presude. „Sudbina i sprovod žrtava“ (78-80) prenosi upečatljiv sprovod četvorice žrtava, koji je 3. svibnja protekao mirno, uz jaku vojsku koja je pratila veliku povorku od pulske Provincijske bolnice kroz centar grada do groblja Monte Ghiro. Autor zaključuje da je pogreb bio jedan od najvećih u pulskoj povijesti. Cjelina završava potpoglavljem „‘Mi i oni’: prvomajska trihotomija istarskog tiska i geneza antifašističke heterogenosti“ (80-82). Istarski tisak s političkoga gledišta za vrijeme talijanske okupacije možemo promatrati kroz hrvatski i talijanski te socijalistički aspekt. Autor zaključuje da se antifašizam u Istri najprije javlja s ciljem suprotstavljanja fašizmu te da se tijekom 1920. sam taj pojam uopće ne spominje u istarskome tisku.

Kroz cjelinu „Krštenje fašističkih skvadri u Istri: palež pulskog Narodnog doma 14. VII. 1920. i napad na hrvatske odvjetnike“ (83-110) autor je rekonstruirao društveno-političke okolnosti koje su pridonijele uništavanju zgrade Narodnoga doma u Puli i provali u stanove hrvatskih odvjetnika. Prvo potpoglavlje „Svrha i aktivnosti Narodnog doma u Puli te prvi napad na tu instituciju (1906. – 1914.)“ (85-88) donosi saznanja o Narodnome domu, izgrađenom 1906. za okupljanje većinom hrvatskih gospodarskih i kulturnih ustanova. U njemu su se nalazile kreditna zadruga Istarska posujilnica, Hrvatska čitaonica te druga društva, udruge, uredi, uslužni lokali i stambeni prostori. „Odnos talijanskih okupacijskih vlasti spram hrvatskih kulturnih ustanova u Puli“ (88-90) govori o represivnoj politici talijanske okupacijske vlasti prema hrvatskome školstvu i kulturi, pa se i Narodni dom našao u tome žrvnju. U sljedećem potpoglavlju, „Splitski incident 11. VII. 1920. i palež Narodnog doma u Trstu – instrumenti medijskog poticanja nacionalističkog nasilja“ (90-93), autor proučava dva događaja koja su se odigrala na širem području, ali su zapravo usko povezana. U splitskome incidentu smrtno su stradala dva talijanska vojnika i jedan jugoslavenski civil, a kao osvetnički čin fašističke su skvadre spalile zgradu Narodnoga doma u Trstu. „Tko je i kako napao Narodni dom u Puli? Disonantni tonovi službenih izvješća i medijskih napisa“ (93-100) donosi detaljnu analizu izvora i rekonstrukciju epizode uništavanja i spaljivanja Narodnoga doma u Puli. „Osvetnički pohod na stanove odvjetnika Mirka Vratovića i Ive Zuccona“ (100-103) donosi nemili događaj, odnosno nasrtaj fašista na stanove dvojice hrvatskih političara i pravnika na pulskoj rivi, što će za posljedicu imati njihovo iseljenje iz Pule. Potpoglavlje

„Reakcije u talijanskom parlamentu i ishod službene istrage“ (103-106) donosi analizu iskaza zastupnika u parlamentu u vezi sa spaljivanjem Narodnoga doma u Puli i sličnih događaja te rezultate istrage. Fašistički zločini uobičajeno neće imati nikakvih pravnih posljedica. U „Samo dvije ostale – kulturocid Javne pučke knjižnice“ (106-108) autor razmatra fond knjižnične građe koja je uništena spaljivanjem Narodnoga doma, navodi građu koja se uspjela spasiti i gdje se danas čuva. Za kraj kroz potpoglavlje „Sudbina zgrade u Carrarinoj ulici br. 5: od Narodnog doma do *Case del fascio*“ (108-110) autor donosi sudbinu zgrade Narodnoga doma, a u širem smislu budućnost hrvatskih kulturno-gospodarskih sjedišta pod fašističkom vlašću.

Posljednja cjelina nosi intrigantan naslov „Pulska pljuska Mussoliniju: akcija i reakcija“ (111-130) i u njoj autor pokušava razriješiti je li taj scenarij istinit ili je mit. „Svjedočanstvo Palmire Albanese“ (111-114) donosi analizu očevitkinje, članice Socijalističke omladine i tajnice Udruženja naprednih žena „Rosa Luxemburg“, koja je vodila razgovore i davala izjave u medijima. U potpoglavljima „Mussolinijev dolazak u Pulu i ‘vatreni’ govor u *Politeama Ciscutti*“ (114-119) i „Dnevni tisak, biografije i (naknadna) svjedočanstva o Mussolinijevu boravku u Puli“ (119-123) autor donosi detaljnu interpretaciju arhivske građe o Mussolinijevu posjetu Puli 21. rujna 1920. godine. Slijedi potpoglavlje „Vulgaran napad protiv osobe Benita Mussolinija“ (123-125), gdje se analizira izrazito zanimljiv dopis pulskoga civilnog komesara Giovannija Oriola upućen generalnomu komesaru Julijske krajine. U potpoglavlju „Ubojstvo karabinjera Ferrare, fašističko paljenje Radničke komore i tiskare *Il Proletaria*“ (125-127) autor donosi događaje koji su se zbili samo nekoliko dana nakon Mussolinijeva posjeta – je li posrijedi bio fašistički osvetnički čin? „Napad su dobrim dijelom počinili pripadnici Kraljevske vojske uz podršku karabinjera – govor socijalističkog zastupnika Artura Velle“ (128-130) prenosi govor socijalističkoga poslanika i novinara u parlamentu, u kojemu traži istragu pulskih događaja.

Knjigu obogaćuje „Prilog 1.“ (131-139) koji sadrži „Govor Benita Mussolinija u pulskom kazalištu *Politeama Ciscutti*, 21. IX. 1920.“, najprije izvorni tekst na talijanskome jeziku, a zatim prijevod na hrvatski jezik (prevela Sarah Zancovich). Kroz „Zaključna razmatranja“ (141-143) autor donosi svoja razmišljanja i zaključke o provedenim istraživanjima. Slijedi „Pogovor“ (145-147), opširan popis korištenih „Izvora i literature“ (149-158), „Kazalo osobnih

imena“ (159–164) i kratak tekst „O autoru“ (165). Na koncu knjigu obogaćuje 17 fotografija koje živopisno svjedoče događaje koji su u studiji analizirani.

Knjiga se temelji na četirima događajima koji su se dogodili 1920.: (1) u siječnju se zbila „Vodnjanska bitka“, (2) prvomajske demonstracije u Puli, devastiranje i paljenje Narodnoga doma u Puli, (3) provala u odvjjetničke stano-ve i urede Ive Zuccona i Mirka Vratovića u srpnju i (4) u rujnu Mussolinijev posjet Puli. Autor nanovo interpretira poznate izvore, ali donosi i pregršt novih iz domaćih i inozemnih arhiva. Koristeći se suvremenim metodološkim pristupom u historiografiji uspijeva iščitati impozantan broj dokumenata. Milan Radošević dokazuje kroz ovu studiju da ishodišnu točku antifašističkoga otpora u Istri valja smjestiti već na početak 1920., što dosadašnja historiografija nije činila. Nakon upoznavanja s činjenicama i spoznajama koje knjiga donosi, njezin će čitatelj biti u velikome iščekivanju nadolazećih znanstvenih prinosa koje od Milana Radoševića treba očekivati.

Monika Zuprić

### **145 godina planinarstva u Istri,**

gl. ur. Vladimir Rojnić, Pula: Istarski planinarski savez, 2022., 292 str.

Monografija *145 godina planinarstva u Istri* sveobuhvatan je pregled povijesti planinarstva u Istri (bez njezina slovenskoga i talijanskoga dijela) od njegovih skromnih početaka do sadašnjosti. Iz tiska je izišla 2022., nakladnik je Istarski planinarski savez, a partner Upravni odjel za turizam Istarske županije. Glavni urednik je Vladimir Rojnić, koji je i dio uredničkoga tima uz Gorana Šepića i Igora Eterovića, dok su autori tekstova i istraživači Vladimir Rojnić, Igor Eterović, Ivana Eterović, Anton Finderle, Patricija Jedrejčić, Marijana Milevoj, Darko Lukšić, Aleksandar Čatić, Žužana Dušanić, Goran Šepić, Željko Ernečić, Livio Faraguna, Miloš Vrenc, Dean Jurčić, Mladen Nikšić, Milivoje Topić, Radojka Bajin, Dragan Drobnjak, Vesna Pavletić, Ettore Tomasi i Enes Seferagić – Enki.

Knjiga započinje „Predgovorom“ koji je napisao predsjednik Istarskoga planinarskog saveza Goran Šepić i u kojem je, uz zahvale svima koji su pridonijeli realizaciji toga vrijednoga izdanja, istaknuo da se rad na knjizi odvijao pet godina, s manjim ili većim intenzitetom te da se niz autora istraživača